

ÖRKÉNY ISTVÁN VALLOMÁSAI

Ötszemközt

VITRAY TAMÁS TV-BESZÉLGETÉSE

Tessék parancsolni, itt a vendég helye...

Itt nem is látni a felvevő kamerát.

Hát ha nem látni, akkor nincs. Kettesben vagyunk — legalábbis a látszat ezt mutatja. Amikor kiírják, hogy „ötszem között”, akkor mindig gondoskodunk valami kis apró, semmitmondó cselekvésről; ez egy trükk, hol beválik, hol nem. De egy írónál rém nehéz helyzetben van az ember. Mindenáron szeretném elkerülni azt, hogy valamilyen „jó tanuló felel” jellegű beszélgetést folytassunk. Nem akarom megbizonyítani sem a közönségnek, sem Önnek, hogy jól készültem Örkényből. Meg aztán lehet, hogy nem is készültem jól. Feltételezem, hogy hiába is bizonyítanám, mit és hogyan olvastam; ez a nézők közül sokak számára keveset mondana. Így hát, ha nem haragszik, nem próbálok tündökölni azzal, hogy mennyire készültem írói munkásságából. Inkább azt szeretném, ha segítene abban, hogy megtaláljam az ember élete és az író munkássága közötti párhuzamokat. Nem tudom, hogy ez a törekvés megfelelő-e az Ön igényeinek.

Hát bevallom, hogy mást vártam, úgyhogy most egy kicsit nehéz helyzetbe hozott. Nagyon nehezen tudok magamról beszélni. Sokat nyilatkozom, mert a nézeteimet, a véleményemet a dolgokról, írásokról, az életről el tudom mondani, de nem vagyok olyan vallomást tevő ember, mint amilyen például a lírai költő, akinek az az élete, hogy önmagát mondja el. Azt hiszem, hogy még soha életemben nem beszéltem a saját személyemről. Ehhez azt is hozzáteszem, hogy még a legszűkebb baráti körömben sem vagyok képes magamról beszélni; van bennem valami görcs vagy

szemérem — egy gátlás, amit nem tudok átlépni. Tudok az életemből, a múltamból epizódokat elmondani, vidámakat vagy szomorúakat, de ezek már „meg vannak írva”, ezek írói munka eredményei. Magamról, az én személyemről beszéljünk — hát próbáljuk meg, de nem tudom, hogy fog sikerülni. De hát mindennek van valami kockázata — vállaljuk ezt is. Nem?

Köszönöm. A legegyszerűbb módon próbálkozom. Kezdjük talán a szülői háznál, a gyerekkoránál.

Mind a ketten nagyon sok önéletrajzot írtunk már. Én mindig így kezdtem: „Születtem Budapesten, 1912-ben, kispolgári értelmiségi családból.” Hát már ez sem egészen stimmel. Az én családom nem kispolgári, hanem nagypolgári család volt, de erre nálunk nincs kategória. Apám patikus volt, méghozzá az Örkény patika nagyon jónevű volt, valóságos fogalom: a Kígyó patika.

Hol volt a patika?

Most jót kérdezett: nagyon sok helyen volt. Apám afféle Mikszáth- vagy Krúdy-hősként élt. A patika tabu és szentség volt a családban, ő maga azonban — nem is tudom, hogyan nevezzem, ez a típus már végleg kiveszett — gavallér volt. Három patikát mulatott el. A Szent Hermina patikát a Hermina úton, a Szent Kristóf patikát a Kígyó utcában — a helyén most egy közért van —, és a Csillag patikát, nem, a Török patikát a Király utcában.

Hol mulatták el akkoriban a patikákat?

Hát az éjszakában. Namármost, ehhez hozzá kell tennem, hogy apám nem ivott és nem voltak nőgyei. Azt hiszem, ő inkább gavallér szeretett lenni. Fizetni szeretett. Én sohasem voltam vele, mindezt csak hallomásból tudom, a családi legendáriumból. Egyszer például bement egy éjszakai vendéglőbe vagy mulatóhelyre, és francia pezsgőt rendelt mindenkinek. Ő pedig megivott belőle két pohárral. Tizenkét párbaja volt. Hallottam róla a következő történetet is. Még a közös hadseregben szolgált, mint gyógyszerész, amikor egyszer Bécsbe helyezték. Hát ott a tisztitársait elvitte egy Ronacher nevű mulatóba. Tudni kell, hogy nekem sincs nagy zenei hallásom, de apámnak abszolút nem volt zenei hallása: nem tudta megkülönböztetni a harangkongást a kalapácsütéstől. Ott voltak a bécsi tisztek — hát magyar nótát rendelt nekik. De ennek a Ronacher nevű mulatónak a zenekara közölte, hogy nem tudnak magyar nótát játszani. Mire apám elővette a szolgálati fegyverét, és tizenkét tükröt belőtt.

Büntetésből...

Igen, büntetésből. Egy magyar úr mulat. És sürgönyözött nagyapámnak, hogy tizenkét tükrőért ennyi meg ennyi koronát küldjön. Hát így ment el három patika, szépen egymás után. Anyai családom — a család Pető ága: szintén nagyon jómódú emberek voltak. Nagyapám mindig vett egy új patikát apámnak. Aminek az a furcsa következménye lett, hogy apám lassanként megharagudott a nagyapámra — az apósára — mert mindig ő mentette meg. A végén már olyan dühös volt rá, hogy a nevét se volt szabad kiejteni.

Ez az a bizonyos: minden jótett elnyeri büntetését.

Légy óvatos, ha jót teszel.

Egyetlen gyermek volt?

Van egy húgom, aki ma is él, de már nagyon régen Dél-Amerikában van férjnél.

Hogyan nevelkedtek ebben — az ön kifejezésével élve — nagypolgári házban?

Nagyon szép családi életet éltünk. A szüleim, akiknek örökre hálás leszek — már nem él egyikük sem —, mindent megadtak nekem, amit tudtak. Tanítottak. Úgyhogy tizennyolc éves koromban, amikor leérettségiztem, egészen tűrhetően beszéltem három nyelven: németül, franciául és angolul.

Magántanártól tanult?

Részben. A piaristákhoz jártam, ott görögöt is tanultam, amit nagyon szerettem, és ami az egész gondolkodásmódomra hatott. Nagyszerű iskola volt. Sajnálom, hogy a latint és a görögöt ma már nem tanítják, vagy csak nagyon ritkán. Én az emberi gondolkodásnak valamiféle tiszta szerkezetét e két nyelvből sajátítottam el. Már rég elfelejtettem mindkettőt, de a mai napig is előveszek néha egy-egy latin szöveget, hogy szótározva elolvassam, mert nem tudok betelni a tisztaságával.

Már a gimnáziumban is érdeklődött az irodalom iránt?

Nem túlságosan, mert hetedikben megbuktam magyarból.

Jaj, de jó, hogy mondja, mert ezt valamiféle „rázós kérdésnek” szántam. Egyik író társa mesélte, hogy egyszer, félévben megbuktatták magyarból.

Meg, meg...

Mit nem tudott?

Nem emlékszem. Sokat nem tudtam. Sok kellett ahhoz, hogy megbukjam.

Tehát gimnazista éveiben nem voltak írói ambíciói?

Nem tudom pontosan, hogy mikor kezdtek írói ambícióim ébredezni. Apámnak az volt a kívánsága, hogy a fia többre vigye, mint ő. Teljesítettem a kívánságát, és a gyógyszerészi oklevélén kívül megszereztem a vegyészmérnöki oklevelet is. Úgyhogy én érettségi után tudományegyetemet és műegyetemet is végeztem. Ma is megvan mind a két oklevelem. Közben azonban mégiscsak kialakult bennem a vágy, hogy író lehessek, ami nagyon gyatrán indult, hogy őszinte legyek.

Bocsánat, hogy közbevágok, mégiscsak hogyan bontakozott ki ez a hajlam? A családi ház, a vendégek milyen szerepet játszottak benne — mert feltételezem, hogy odahaza nagy élet volt...

Otthon nagyon nagy élet volt, de ennek sem az irodalomhoz, sem a művészethez nem volt semmi köze. Volt egy üveges könyvszekrényünk, amelyben a klasszikus regénytár kötetei sorakoztak, és még néhány szépen bekötött kötet. Apámék nagy házat vittek, ahol az akkori világ előkelőségei, tábornokok, püspökök mindennapos vendégek voltak. Gyakran 20—25 személyes vacsorákat adtak. Részben, amikor már elkezdtem irogatni, és részben egyetemi barátaim révén, bennem valami furcsa kétarcúság alakult ki, ami tulajdonképpen az egész életemen végigmegy. Mintha kettős életet éltem volna. Az irodalom iránti érdeklődésem, írói szándékom következtében egy egészen új baráti körbe csöppentem bele, akik írók voltak, vagy írók akartak lenni, és akiknek, hát mit mondjak erről, nem volt télikabátjuk, vagy ha volt, kopott volt. Filléres problémáik, kenyérgondjaik voltak.

Említene egy párat közülük?

Szívesen. Ki jut eszembe? Első három-négy novellámmal körbejártam egész Budapest szinte valamennyi szerkesztőségét. Mindenholnan kidobtak. Ismétlem, nagyon rosszak voltak ezek a novellák. Aztán egyszer fölvittem őket a Szép Szó szerkesztőségébe, és akkor abban a kivételes szerencsében volt részem, hogy az első ember, aki írásaimmal a kezében leült velem beszélgetni, az József Attila volt, a lap szerkesztője. Ilyen szerencsés csillagzat alatt születtem. A Szép Szó polgári, baloldali, ellenzéki irodalmi lap volt. Itt, végül is becsöppentem egy olyan írónemzedék fiataljai közé, akik forradalmárok voltak. Szóval máris egy kettős helyzetben voltam, otthon a gondtalanság, a jólét... Nekem nem voltak nagy vágyaim soha, igénytelen ember vagyok most is, de otthon soha nem tudtam olyasmit kérni, ami ne teljesült volna. Na most a másik oldal. Hadd mondjak el valamit. A Szép Szónak szerdánként voltak szerkesztőségi órái. József Attila meghívott: „gyere el közénk”. Egy vagy két novellámat közölte is. Így kerültem én ebbe a társaságba. Hazafelé menet mindig beültünk egy kiskocsmába vacsorázni. József Attilával nem lettünk közeli barátok,

mert mindkettőnket feszélyezett, hogy én jómódú voltam, pénzem volt, neki, szegénynek pedig még vacsorára se volt pénze. Nem tudom, megérti-e, mit jelentett ez a helyzet? Buta, mégis nagyon furcsa gátlást ébresztett mindkettőnkben. Biztosan ez a gátlás volt az oka, hogy nem kerülhettem közelebbi barátságba vele, holott rengeteget köszönhetek neki.

Tartózkodó maradt?

Én is tartózkodó voltam. Zavart, hogy őneki nincs tüzelője, és őneki nincs meg a holnapi vacsorája.

Nem merülhetett fel, hogy kiségti?

Na, ezt akarom elmondani. Egyszer egy ilyen kocsmai vacsora után mentünk hazafelé Zelk Zoltánnal az Andrassy úton. Nahát, Zelk Zoltán a szegények szegénye volt, mert neki még állása sem volt. Akkoriban a baráti kölcsönök éppúgy divatoztak, mint ma. Zelk akkor még a nevetem sem tudta, csak úgy összekeveredtünk, diskuráltunk, sétáltunk hazafelé. Éppen a Japán Kávéházhoz értünk, amikor Zelk egész unottan, gépiesen azt mondja nekem: „Mondd, nincs véletlenül húsz pengő kölcsön?” Húsz pengő rettenetesen nagy pénz volt. A válasz erre a kérdésre rendszerint az volt, hogy húsz pengőm nincs, de tessék, parancsoljál, itt van egy pengő, menj be és igyál meg egy kávét. Én viszont szépen benyúltam a farzsebembe, és odaadtam Zelk Zoltánnak a húsz pengőt. Úgy nézett rá, mint valami csodára. Ő már biztos rég elfelejtette az egészset. Én viszont, aki különben is büntudatra hajlamos ember vagyok, máig szégyenlem. Azóta is jó barátok vagyunk, és, mondom, ő valószínűleg semmire se emlékszik már ebből a történetből. De bennem megmaradt egy tüske, hogy ő ott tartott, hogy „adj kölcsön”, én meg ott tartottam, hogy tudtam kölcsönadni.

Hadd kérdezzek valamit, éppen ezzel kapcsolatban. Kettősségről beszélt: egyrészt a nagypolgári család, a püspökök, tábornokok, a nagy estélyek és a szép családi élet, másrészt a forradalmár, vagy legalábbis haladó gondolkodású irodalmárok társasága. Ez a kettősség a kölcsönökön és a hozzájuk kapcsolódó zavart érzéseken túl nem okozott más konfliktust az életében?

Nem...

Bocsánatot kérek, hadd tegyem világosabbá azt, amit kérdezni szeretnék. Ez a kettősség nem készítette állásfoglalásra valamelyik oldal mellett?

Maga azt mondta, hogy szeretné valahogyan összekapcsolni az életemet és az írói arcomat, stílusomat. Hát erre vonatkozóan itt már körülbelül helyben vagyunk. Ez a kétarcú élet kettős látást is okozott. Persze, csak most, visszamenőleg vagyok ilyen okos, akkor ezt természetesen nem tudtam. Az írók barátaim lettek, befogadtak maguk közé. Mégis furcsa volt, hogy otthon a nagy vacsorák, itt meg, ha közülük valakinek volt otthona, felesége, és történetesen módjában állt vendégeket hívni, akkor a szendvicseken hajszálvékonyra volt vágva a parizer. Hát persze, hogy ez konfliktust okozott. Persze, hogy ez bennem megindított valamit a világról, megkérdőjelezett. Nyilván itt kezdődött a kettős látás, a dolgoknak ez a kétfelől való megközelítése, bár ekkor még biztosan csak nyomokban.

A családjával nem szakított?

Soha, soha, soha. Nem lehet egy szerető szülővel szakítani csak azért, mert gazdag.

A pályaválasztásig jutottunk el. Édesapja azt akarta, hogy patikus, illetve hogy még több: mérnök legyen. Meg is szerezte a mérnöki oklevelet.

Meg.

És aztán?

Aztán már nem folytattam. De — hogy is mondjam — az egyetem elvégzése számomra nem volt teher vagy szenvedés. Végül is ekkor sajátítottam el azt a természettudományos gondolkodást, amely még ma is egy kissé különlegessé teszi a helyzetemet a magyar irodalomban, ahová a legtöbben az irodalom felől, illetve nagyon sok felől jöttek, mert hiszen hányan törtek fel paraszti sorból, munkás sorból. Én a természettudományok felől jöttem, ezt a gondolkodást sajátítottam el, és ezt nagyon szerettem. Nagyon egyszerűen szólva: a kémia nyelvén leírható egy képlet, amely szerint, ha a kénsavat összeöntöm a báriumkloriddal, akkor bárium-szulfát képződik. És abban a pillanatban, ha egy kis kémcsőbe beleöntöm, valóban ott a fehér csapadék, a bárium-szulfát. Csodálatos egyezése az elméletnek és a gyakorlatnak, a gondolat megvalósulásának. Szóval a világnak ez az egyszerű és világos kifejezése, ez engem elragadott, ez nekem borzasztóan tetszett. Hát persze, az, amit most elmondtam, az a legelemibb példája ennek, de az egész kémia, fel egészen a szerves kémiáig, egy ilyen tiszta, világos képlet. Ez az a tiszta világosság, amit egész életemben kerestem, szerettem; mindennek a legegyszerűbb és legvilágosabb megfogalmazása. Az értelmet.

A magyar nyelv eleget tud-e tenni ennek a kémiai precizitásnak?

A magyar nyelvet a világ egyik csodájának tartom. Pontosan azért, amit kérdezett.

Tehát tud?

Igen, tud. Egészen különleges szerencsém, hogy magyarul írhatok. Nézze, ez nincs minden hátrány nélkül. Például, a magyar nyelvben csak egy múlt időt használunk. A magyar nyelvben nincsenek nemek, és nincsenek nagy, élő tájnyelvek — szóval ilyen szempontból szegényebbek vagyunk. A magyar nyelv használata azzal is együttjár, hogy egy kicsit el vagyunk temetve. Ez alatt azt értem — most már igazán nem magamról beszélek —, hogy a költészetünket, amely a világ egyik legnagyobb költészeté, nem fogjuk tudni igazán átadni soha senkinek. Mindig csak a miénk marad.

A nyelv szigeteli el költészetünket?

Igen. Egyes dolgokat meg tudunk mutatni, most már nagyon sok fordítás jelenik meg idegen nyelven. De hogy Petőfi, Ady, József Attila művét a világgal közölni tudnánk, az képtelenség. El is késtünk vele. Olyanok vagyunk, mintha valakinek meglenne a Koh-I-Noor gyémánt a zsebében, de mihelyt előveszi, mindjárt nincs a kezében semmi. Nem tudjuk megmutatni a kincseinket. Szeretnénk tudatni a világgal, hogy itt vagyunk, ezek vagyunk, ilyenek vagyunk — de éppen azt nem tudjuk megmutatni, amiben a legnagyobbak vagyunk: a költészetünket. De most nem is erről kezdünk beszélni. A magyar nyelvnek látszólagos gyengeségei mellett van egy egészen csodálatos tulajdonsága; mégpedig éppen a kémiája, a pontossága, tisztasága, világossága. Sokat fordítottam különböző nyelvekből. Egyik büszkeségünk, hogy magyarra mindent le lehet fordítani. Csakugyan mindent. Valóban, a klasszikus versformáktól kezdve a francia alexandrinusig és a modern versekig mindent teljes értékben tudunk magyarul megszólaltatni. Egyet nem: a kvázt, a maszatot. Ahol homály van, ahol köd van, ahol füst van, ahol bűdös van, azt magyarul nem tudtam lefordítani soha. Ott én rövidítettem, húztam vagy csaltam, vagy megpróbáltam valahogyan áthidalni. Mi csak a tiszta gondolatot tudjuk magyarul kifejezni, ez a nyelvünk struktúrája. Példaképpen Szabó Lőrinc egyik verséről jut eszembe két sor: „Ettem tíz deka disznósajtot, kenyeret és egy mandarint.” Ez nálunk egy vers, a közlésnek ez a mérhetetlen pontossága, hogy ő tíz deka sajtot evett, ez költészeté tud válni.

Ne haragudjon, egy csomó mindent elfelejtettem közbevetni. Olvastam Weöres Sándornak a Tojáséj című verséről írott elemzését. Mintha Weöres versét is hasonlóképpen közlitené meg...

Miért lesz ezekből a szavakból vers? Mert a magyar nyelv az egyszerű közlés-

nek, az egyszerű kijelentő mondatnak — amit azóta is a legjobban szeretek —, tehát az ítéletnek, az állapotok meghatározásának, a dolgok legrövidebb és legtisztább kifejezésének egyik legszebb eszköze a világon. Azért merem ezt mondani, mert más nyelveket is ismerek, amelyek szépségét ezzel nem akarom csökkenteni.

Tulajdonképpen azt állítja, hogy a magyar nyelv olyan tömör, hogy csak az igazat tudja kifejezni?

Világos, világos, csak az igazat tudja. Magyarul hazudni sem lehet könnyen...

Ha Ön valakivel beszélget, kihallja, hogy nem mond igazat? Vagy hogy nem azt mondja, amit valójában gondol?

Valahogy észreveszem. Pedig nekünk, tudja, teljesen szabad szórendünk van. De hát lehet, hogy már öreg vagyok, sokat hallottam hazudni, sokat hallottam igazat mondani, és nem is a nyelv teszi, hogy kihallom a hazugságot. Mégis azt hiszem, hogy maga a nyelv sem bírja jól, nem szereti, nem tűri magán a hazugságot. Persze, egy nyelven mindent el lehet mondani, és ez alól a magyar sem kivétel. De kérdés, hogy mi az, ami egy nyelven természetesen hangzik, ami olyan, mint maga a nyelv. Ilyen értelemben mintha a magyar nyelv az igazság megszólaltatásának legjobb nyelve volna — mondom talán egy kis sovinizmussal. Ez az elfogultság talán megbocsátható, mert nekem ez a nyelv az eszközőm, mert nekem ez a nyelv a mindenem, én ezen a nyelven tudok csak igazán beszélni, írni, gondolkodni.

Hát egyrészt ki vagyok én, hogy ezt elvitassam, másrészt számomra meggyőzően hangzott, amit mondott. De engedje meg, hogy visszatérjek személyes dolgokra. Ott vágtnak el az események fonálát — és nem hiábavalóan —, hogy került-e valaha konfliktusba a jó módú családi élete a barátaival, az irodalmi körrel, amibe került. A választ erre a kérdésre meg is kaptuk: nem.

Bocsásson meg, inkább átfogalmaznám a kérdését. Nem a családommal kerültem konfliktusba, hanem azzal az egész világgal, amit Horthy-Magyarországnak neveznek. Hát ez ma már elképzelhetetlen szégyenfoltja volt a világnak, Európának, hogy ez itt létezhetik, ez a teljesen abszurd, középkori, nyomorral és éhséggel teli élet, amelyet egy vékony réteg luxusa vett körül. Hatalma, sógor-komasága olyan elképesztő volt, hogy nem is tudom most felidézni egy ilyen beszélgetésben. Hát hogy mondjam magának, én persze baloldali író voltam, ha kezdetben még nem is tudatosan. Igazi író nem is létezett más, mint baloldali. Ha eszembe jutnának a kormány hivatalos írói — legfeljebb ha háromra emlékszem —, akkor talán csak Herczeg Ferenc nevét tudnám még ma is kimondani közülük.

Abban, amit kérdezni akartam, csak odáig jutottam el, hogy ha a családdal nem is — amely mégiscsak ehhez a vékonyabb réteghez tartozott, de a fennálló renddel szembekerült-e?

Hát nézze, ebben a társaságban utólag, húsz évvel később kiderült, egy csomó kommunista is volt. Akármennyire is szerettük egymást, akármennyire is együtt diskuráltunk és loptuk a napot, ezt természetesen nem közölték velem. Egyszer csak apámnál megjelent két nyomozó — ez is egy ilyen groteszk helyzet — és rendkívül tisztelettudó hangon azt mondták, hogy méltóságos uram — apám magyar királyi kormányfőtanácsos volt —, kellemetlen dolgot kell önnel közölnünk. Micsodát? — kérdezte apám. Kérem, a kedves fia rossz társaságba keveredett. Az én fiam? Hát hogyhogy? Kérem, bajok lesznek. Szabad egy tanácsot adnunk? Küldje ki a fiát Párizsba, vagy valahová egy időre. Így hát apám kiküldött engem Párizsba. Egyébként nem hiszem, hogy ha Pesten maradok is, bármi bajom lett volna. Nem akarok utólag dicsőséges színben feltűnni: nem vettem részt semmiben.

A fennálló rend jóindulata...

Igen, engem megvédett a fennálló rend. Azért ajánlották, hogy egy kicsit nem árt utazni.

Többször megírta és elmondta nyilatkozatban is, hogy az írói munkásságára kiható legnagyobb élménye a háború volt. Hogyan került bele a háborúba? Milyen minőségben került a kormányfőtanácsos fia a háborúba?

Hát nézze, én sokat voltam katona, mert mint gyógyszerészt behívtak. Lassan mentem fölfelé az önkéntesi ranglétrán, utoljára zászlós voltam. Családunk zsidó származású. De ezt valahogy nem vettük tudomásul, ez nem volt téma. Én magam szerzetesi iskolába jártam, katolikus voltam. Egy nap megkaptam a SAS-behívót, hogy jelentkezsem Nagykátán. Tavasz volt, felvettem a nagyon szép fehér extra egyenruhám, fekete lakkcipővel, fekete parolival. Felültem a vonatra, és ott még gyorsan megismerkedtem egy fiatalasszonnyal, mert abban az időben nagyon sokat udvaroltam, nagyon sok szerelmem volt, és gyorsan megbeszéltünk egy randevút, hogy mindjárt, ha a háborúnak vége lesz, összejövünk. Megérkeztem Nagykátára, elmentem egy kertbe, ott egy vadállat ült, a Muray nevű alezredek. Megnézte a behívómat. Én is akkor vettem észre, hogy a nevem mellől a zászlós szó hiányzott. Kérem szépen, egy félóra múlva... Nincs valami ital?

De van, lehet szeszes?

Ha két ember van egy szobában Budapesten, akkor nem lehet sokáig magázódni. Szeszes is lehet.

Hol vannak a szeszes italok? Valaki nagyon vigyáz ránk. Pedig amikor elkezdtek ezek a beszélgetések, akkor még, elárulom, volt szeszes ital is.

Coca Colával lehet pertut inni?

A jelek szerint a televízió szegényedik, pedig most új gazdasági év van...

Ez mutatja a mi haladásunkat is. Képzeld, milyen botrány lett volna, ha a Rákosi-korszakban két ember Coca Colával iszik pertut! Tehát Isten éltesse!

Köszönöm szépen. Ott tartottunk hogy udvaroltál a hölgynek, majd Murayhoz érve kiderült, hogy a zászlósi rang...

Kiderült, hogy engem munkaszolgálatra hívtak be. Hát ez elég váratlanul ért, annál is inkább, mert ez a Muray az én egyenruhámot szemtelenségnek, provokációnak minősítette, és kikötetett. Kikötni úgy kell, hogy az ember kezét hátracsavarva összekötik, és a csuklójára kötözött kötéllal felfüggesztik. A szolgálati szabályzat szerint ezt csak orvos jelenlétében szabad csinálni, mert addig kell húzni, hogy csak a lábujj érje a földet. Orvos persze nem volt jelen, de Muray odajött hozzám és a bicskájával levagdosta rólam a csillagokat, leszedte a karpaszományt, és utána egy jó nagy pofont kaptam, ami elég szokatlan volt, mert addig engem nem pofoztak. De nem is erről akartam beszélni, hanem arról, amit kérdeztél, a háborúról. Valóban, nekem a háború volt életem legnagyobb élménye. Sorsdöntő élmény volt; bármilyen furcsán hangzik is, ott lettem emberré. Nézd, mi voltam én? Egy elkényeztetett, többé-kevésbé, de inkább kevésbé művelt fiatalember, aki megírt néhány novellát, megjelent egy vékony kis kötetecskeje... Nem szabad?

Nem szabad dohányozni?

Attól tartok, nem. Na, de úgysem látja senki... Szóval, a háború a halál állandó közelségét jelentette, azt, hogy a pusztulás, az elmúlás olyan közömbös ténnyé vált, mint az, hogy most egy gyufát sercentünk el, és az leég. Ennyit ért egy emberi élet. De nem ez volt számomra a döntő élmény, hanem az, hogy egyszerre bekerültem egy sokadalomba. Hogy pontos legyek: fél évig voltam a fronton a Donnán, aztán négy és fél évig szovjet hadifogságban. Ami azt jelenti, hogy öt éven keresztül tulajdonképpen egy percig se voltam egyedül. A fogságban, ha nem tévedek, nyolcszázán voltunk egy barakkban. Ezek félig földbeásott barakkok voltak, két sor pircsel. Még most is látom rajtuk a havat, ahogy majdnem összesomosódnak a tájjal. Az egyik táborban pedig, ahol három évet töltöttem, harmincezen voltunk. Magyarok három-

négyezren lehettek, ezen kívül olaszok, románok, franciák a francia önkéntes légióból, és így tovább. Egyszerre belekerültem egy tömegbe, és ennek a tömegnek olyan picike porszeme lettem, hogy már a nevemet se tudta senki. Ott veszekedtem, nevettem, és sokszor koplaltam velük, mert voltak nehéz idők is. Tehát részese lettem egy nagy közösségnek, ami csak nekem volt iszonyatosan új, mert én csakugyan egy elkényeztetett létből léptem át ide: saját szobám volt egy hatszobás villalakásban, ahol laktunk. És a sorsom egy lett ezekkel az emberekkel, a bajtársaimmal. Velük dolgoztam, velük reménykedtem a hazajövetelben, tehát tökéletesen eggyé váltam velük. Itt nem volt rang, itt nem volt gazdag és szegény, itt mindenkinek hatszáz gramm kenyere volt naponta, meg reggel egy leve-se, délben egy kásája és vacsorára megint kása. Egyforma lettem a világgal. Nehogy azt hidd, hogy ebben bármiféle szándékosság volt. Belekerültem egy sorsközösségbe, ami engem tökéletesen átforgatott; az egész látásmódomat, hiszen eddigi életem természetesen valamiféle arisztokratizmusra, kiváltságokra nevelt. Én már azóta hallani sem bírok semmiféle írói kiváltságról. Olyan ember vagyok mint a többi, a legkevésbé sem tudom magam másnak érezni — nekem egyszerűen más a mesterségem, más anyaggal dolgozom, de ugyanolyan embernek érzem magam, mint egy hivatalnok, akinek az a feladata, hogy írjon, egy ember vagyok, akinek a sorsa a többiekével van összekötve. Nélkülük lélegezni sem tudok. Nekem nincs többé külön utam a világban, nekem már csak egy utam van. És ezt a hadifogságból hoztam haza.

Amit most kérdezni szeretnék, az éppen idevág. Feltételezem, hogy a fogság éve alatt, akarva akaratlanul, közelebből is megismerkedhettél azokkal az eszméikkel, amelyeket a korábbi baráti kör már tudatosan képviselt.

Hát nézd, nem is csak az eszmékkal, hanem mindazzal, ami körül ott folyt a szó. Hogy nagybirtok, hogy szegényparasztság. Három évig feküdt mellettem egy napszámos — már nem jut eszembe a szülőfaluja. Tudod, a hadifogság a nagy mesélések időszaka. Az ember lenyomja a munkát, aztán jönnek azok a hosszú orosz délutánok és esték, és akkor mesélnek. Mindenki elmondja a magáét. Tulajdonképpen ez volt „az én egyetemem”.

Hiszel abban, hogy egy író műveiben megjelennek élete — akár különösebb, furcsább — szakaszai, válságai, örömei, szóval mindaz, amit átél? Azt hiszem, a kérdés elég ostoba.

Nem, nem ostoba kérdés. De nem hiszek ebben. Nekem az, hogy átment rajtam a kerék, nem ártott. De az nem igaz, hogy a költőnek vagy írónak nyomorognia, szenvednie kell.

Nem egészen így értettem.

Élni sem, ha úgy értetted. Ha egy író beül egy kávéházi ablakba — nyugodtan mondom, mert sosem ülök kávéházban — és kinéz, akkor abból is megírhatja a világ legnagyobb regényét, amit onnan lát. Nem kötelező, hogy egy írónak szenvednie kell.

Lehet elefántcsonttoronyban is írni...

Elefántcsonttorony nincs.

Hónapokkal ezelőtt hallgattam egy rádióműsort, ahol négy nagyon okos, és az irodalomban nálam sokszorosan jártasabb ember, Béládi Miklós, Domokos Mátyás, Hermann István és Bodnár György beszélgetett Örkényről. Elhangzott az a megállapítás, hogy a hatvanas évek kiugróan nagy meglepetésének könyvelték el munkásságodat. Novellában, regényben, drámában. Megállapították, hogy a sikeres korszak előtt két válságos periódust lehet észlelni. Az egyik 56 és 60 közé esik. A másikat úgy aposztrofálták, hogy a dogmatizmus éve. Itt az alkalom, hogy megkérdezzem, egyetértesz-e ezzel, és ha igen, akkor mindez hogyan kapcsolódott az írói életed fejleményeihez.

Nem egészen értem a kérdést. Mondjam el, hogy a dogmatizmus éve alatt ho-

gyan és miért írtam? Jó. Megpróbálok leegyszerűsíteni. Nézd, ha már ezt elkezdtek, csakugyan, ami valamennyit ér mindabból, amit csináltam, azt mostanában, az elmúlt tíz-tizenöt évben írtam. Ennek sok oka lehet. Először is én részben most „értem be”. Ezt úgy értem, hogy nekem az íráshoz valamiféle lelki egyensúlyra van szükségem. Vannak művészek, vannak írók, akik tudnak a legnagyobb családi kavargások, jelenetek közben dolgozni... miközben földhöz csapnak egy tányért... Én nem tudok, nekem nyugalom kell. Egyensúlyban kell lennem a környezetemmel. Ez most adatott meg nekem, öregkoromra. Hadd mondjam ki: a feleségem megteremtette körülöttem azt a világot, amelyben jól érzem magam. De nemcsak jóézésről van szó: az ő emberi tartásáról is. A mi szerelmünk nagyon nehéz évekből kezdődött, azóta jóban-rosszban együtt vagyunk. Nemcsak, hogy jóban-rosszban, hanem szakmailag is. Az, hogy én egyáltalán elkezdtem darabokat írni, azt kizárólag a feleségemnek köszönhetem.

Ő dramaturg?

Igen. Ez a foglalkozása, ez a szenvedélye. Ezt nagyszerűen érti. A másik ok az lehet, hogy az utolsó tíz-tizenöt év, bár a múltamhoz képest unalmas idő, valamennyire kedvező volt, lehetőségeket adott, nem kötötte görcsbe a képzeletemet. Tehát egy kicsit kifuthattam a formámat — ha volt egyáltalán. Amennyi bennem volt, azt ki tudtam rakni az asztalra.

Egyszóval egyetértesz azzal a megfogalmazással, ami a rádióműsorban elhangzott.

Igen.

Két, úgynevezett válságos korszakodról szólva van-e valami hozzáfűznivalód?

Annyi, hogy azt, amit leírtam, mindig elhittem. Abban én mindig mélyen hittem, amit leírtam. Ezt ma sem szégyenlem. Nem tagadom le egyetlen soromat sem. Néha olyat is írtam, ami nem volt igaz, de ha ennek tudatában lettem volna, nem írtam volna le. Hogy mondjam, mit mondjak? Lelkesedésemben lementem az épülő Dunaújvárosba. Ott mégiscsak épült valami, ami engem elragadott. Meg is lett. Van is egy város, dolgozik egy gyár, élnek ott emberek. Szóval ebben a nagy teremtési lázban nem vettem észre azt, amit pedig egy írónak észre kellett volna vennie, amit ma már minék újra észrevenni, hiszen eleget beszéltünk róla, és ami aztán végül is 56-hoz vezetett. Még valami kapcsolódik ehhez a kérdéshez. Irtózatosan lassan tanultam. Nem viccelek, amikor azt mondom, hogy az első írásaim hosszú, hosszú éveken át nagyon gyenge írások voltak. Hogy egy példát mondjak: tegnap jelent meg a Kritika legújabb száma, amelyben egy Kenyeres nevű kritikus a legutolsó könyvemet bírálja. Megírja, hogy ebben a könyvben régi, húsz-huszonöt éves írásaimat adtam ki, amik már nem kaphatók. Egy novelláról azt állítja, hogy rossz, nagyon rossz. Borzasztó rossz. Teljesen igaza van. Mondom: rettentő nehezen és lassan tanultam. Vannak olyan csodák, mint az ifjú Mozart, az ifjú Weöres. Weöres, ha már említetted, már tizennégy éves korában igazi Weöres-verseket írt. Ki is adta őket, teljes joggal. Én rettenetesen lassan tanultam, még azt is mondhatnám, ha egyáltalán megokosodtam valamennyire, az is nagyon lassan sikerült nekem. De hát az író agyveleje olyan, mint egy szerszám: végül megismeri az ember mennyit ér, mit tud, mi telik ki belőle. Tudom, hogy a teljesítőképesége mérhető: itt a papíron. Lassan tanultam, borzasztó sok idő kellett ahhoz, idő, idő és idő, meg élmények, írók, példaképek, hogy valamennyire is megokosodjak. Megmondom neked őszintén, hogy ma sem vagyok olyan nagyon okos ember. Legszűkebb körömben van három-négy barátom, akik jóval okosabbak, mint én, amiért nagyon irigylem őket. Persze ezt nem mondom meg nekik.

Mehetek én tovább ennek a rádióműsornak a mezsgyéjén, mert hiszen egy kicsit úgy érzem, hogy visszautasítottad, hogy ezen a vonalon menjünk. Nekem az adja a biztonságosabb kapaszkodókat, őszintén megvallva, és ezért próbáltam ehhez csatlakozni, hogy megtudjam azt, hogy vajon, ha ők jól ítélték, és ezt most megkérdezhe-

tem, akkor mindez az író életében miben fejeződik ki, vagy hogyan befolyásolja? Ők azt mondták, hogy két válságos időszakod volt, az egyik a dogmatizmus, erről ejtetünk néhány szót, a másik pedig az 1956 és 60 közé esett, amiről azt mondta az egyik, hogy alkottál, de nyilvánosság nélkül, és csak nagyon szűk kör tudta, hogy alkotsz. Kívánsz-e erről beszélni, vagy sem?

A kérdésemből úgy veszem észre, hogy te kívánod, hogy beszéljek róla, ami nem nagyon könnyű nekem. 56 őszén az akkori írószövetség elnökségének tagja voltam, és szívvel-lélekkel részt vettem azokban az eseményekben. Tele voltunk lelkesedéssel, azért, mert valami újat akartunk. Azóta már nagyon sokat írtunk és beszélünk erről, én magam is sokat írtam erről az élményről. De azért azt hiszem, hogy a szenvedély nélküli, tárgyilagos ítélet még a jövőre vár. Mindenesetre, nekem is az a felejtethetetlen élményem, az az alapvető élményem maradt erről az időről, hogy noha — bár el tudom képzelni — bizonyára voltak olyanok, akik ide vissza akarták hozni a régi világot, a tőkés társadalmi rendet, de sem én nem akartam ilyet, se a barátaim, se azok, akikkel akkoriban találkoztam. Amit mi akartunk, az az volt, hogy a már elviselhetetlenül rosszat felcseréljük valami jóra. Persze, ehhez az is hozzátartozik, hogy november 4-én, amikor ez a történelmi fejezet zárult, akkor én azt hittem, hogy visszatér az, ami volt. Hogy bárkinek a nevéen is, de egy új Rákosi fog jönni. Részt vettem, meghirdettem, részt vettem abban, amit akkor írósztrájkknak hívtunk. Meg kell mondanom, hogy ebben tévedtem. De ez nagyon soká tartott. Nagyon sok mindennek kellett történnie körülöttem az országban és bennem, amíg idáig eljutottam, hogy ide nem a sztálinizmus, nem a személyi kultusz, nem a Rákosi-korszak tért vissza. Ezt nem lehet letagadni, ezt becsületesen meg kell mondanom. Na, de hát akkor... akkor mondom, engem öt évre eltiltottak az írástól, pontosabban a publikálástól. Se könyvet, se fordítást nem közölhettem, de még korrektúrárt se csinálhattam. Akkor öt évig egy gyárban dolgoztam. Elővettem a vegyészmérnöki oklevelemet, és kimentem egy gyárba dolgozni. Mint kezdő mérnök, öt évig 1600 forintot fizetéssel egy gyárban dolgoztam. Nahát ez volt — ez sem ártott. Meg kell mondanom, nem volt baj, hogy öt évig csak magamnak írhattam. Azzal, hogy a nagyon szoros kontroll után egyszerre a teljes szabadság, hogy úgyse olvassa senki, amit csinálsz... Senki se törődött azzal, amit csináltam, közelebb kerülhettem önmagamhoz. Ezzel persze nem azt akarom mondani, hogy az írónak jól tesz, ha eltölt-ják a publikálástól. Nekem, személy szerint, nem ártott.

Ez az írói fejlődés tükröződik tehát a hatvanas évek óta tartó nagyszerű — nyugodtan mondhatom így, hiszen a rádióműsorban is így fogalmaztak, én aztán igazán megtehetem — nagyszerű alkotásokban?

Hát persze. Ez ebből nőtt ki, ebből a sok mindemből, amit itt összehordtam. De hát az író sohasem tudja, hogy amit ír, az mit ér. Az író csak azt tudja megállapítani, hogy az, amit leírt, képességeinek milyen mértékű megvalósítását jelenti. Tehát az, amit most csináltam, az a tőlem telhető maximum-e. Hogy a tőlem telhető maximum, behelyezve egy nemzet irodalmába és életébe, a világ fejlődésébe, hogyan értékelhető, azt az író tulajdonképpen már nem tudja, azt a kritikusok szeretnék eldönteni...

Előfordul...

Előfordul, hogy tévednek.

Banális kérdés, de most nem telik tőlem jobb: melyik művedről érzed úgy, hogy a maximálisat sikerült benne elérned?

Mindig abban, amin éppen dolgozom. Tudod, amit az ember megírt, az múlttá válik. Az már nem ő. Én nem találtam fel semmi újat, mert a művészetben nincs is semmi új. Tegyük fel, hogy Mátyás király, aki nagy barátja volt a művészeteknek, ideszólna most nekünk: kedves Vitray, kedves Örkény, mondják már meg, mi újság a művészetben? Azt kellene neki mondanunk, hogy kérem szépen, felség, tulajdon-

képpen semmi különös. Voltaképpen csak annyi történt, hogy megszületett egy új művészet, a mozi. Ha Visegrádon játsszák, nézzen meg egy Jancsó-filmet.

És a mienk, a tv?

A tv nem vált még egészen önálló művészetté, de azért biztos megnézne ő egy tv-műsört is szívesen. Szóval újat nemigen tud az ember alkotni, mert a művészetben nincs új; csak *más* van, vagyis az van, hogy mi mások vagyunk, te meg én. Más körülöttünk a világ, más az élet tempója, más az emberiség közérzete. Tökéletesen más az, amit az emberről tudunk. A „modern” szó meglehetősen semmitmondó; tulajdonképpen csak annyit jelent, hogy az ember ott ahol van, abból amit megél, amit a világról tud, a lehető legtisztább, legtágasabb, és legmegbízhatóbb képet legyen képes kialakítani. Úgyhogy abban, amit én csináltam, nem érnek semmi újat. Legfeljebb azt, hogy a dolgokat megpróbáltam ehhez a korhoz mérni, a 20. század második feléhez, amely az időbeli hazám, és amelyet nagyon szeretek.

Miután az előbbi kérdésem is meglehetősen közhelyizű volt, most egy méginkább közhelyszerű kérdést teszek fel. Miután az elmúlt másfél évtizedben pályád csúcseit jártad be, milyen további vágyaid vannak — akár magánemberként, akár alkotóként. A kettő talán több tekintetben azonos is.

Ha ezt úgy kérdezted, hogy mi a legszebb, ami egy íróval történhetik, akkor elmondom. Franciaországban barátságba kerültem Vercors-ral, ő fordította le a Macskajáték című darabomat franciára. Ebből az alkalomból kétszer meghívott. Párizstól nyolcvan kilométerre laknak, egy vízimalomban. Persze, amikor én odakerültem, ez már egy luxus vízimalom volt. Hadd mondjam meg mindjárt, hogy megnyerjem az összes szíveket: Vercors apja magyar volt, illetve magyar származású. Ő már nem tud egy szót sem magyarul. Párizsban született, francia író lett belőle. Ez a vízimalom, ez a minden luxussal, szépséggel és kényelemmel berendezett otthon, ez az ő nyári rezidenciája. Itt voltam kétszer. Nemrég is találkoztam vele Brüsszelben, darabom bemutatóján, és csak most mertem tőle megkérdezni, hogy a róla szóló legenda igaz-e. Azt felelte, hogy igaz. Erre megkértem, hogy mondja el. Vercors, mint a legtöbb francia író, Franciaország német megszállása alatt részt vett az ellenállási mozgalomban. Először a hegyekben harcolt, aztán álnéven elbújt egy romos vízimalomban. Abban, amelyikben most lakik. És itt írt. Itt írta meg azt a regényét, ami Magyarországon is megjelent, és nagy sikere volt, A tenger csendjét. Miután megírta, odaadta a barátainak, akik sokszorosították, és amennyire lehetett, illegálisan terjesztették. Elmondta, hogy egy nap a malomban ült, és meghallotta, hogy közeledik egy bombázóraj. Ez nekik akkor Franciaországban a reményt jelentette: angol meg amerikai bombázókat, akik elhúztak fölöttük, és lőtték a németek állásait. Persze kiment, reménykedve felnézett az égre, és csakugyan egy raj Liberátor — ezek voltak az angol bombázók — jelent meg, nézett rájuk és örült, és egyszercsak azt látta, hogy kinyílik a gépek alja és valami potyogni kezd. Nem bombák voltak, hanem valami fehér villanásokkal lassan lefelé ereszkedő, libegő furcsaság. És egyszercsak az egyik a kertje végébe esett. Odament, felvette és A tenger csendjét tartotta a kezében. De Gaulle-ék Londonban kinyomatták, bombázóra rakták, és Franciaországban ledobták. Hát az, hogy egy író a németek megszállta, Gestapo gyötörte, megalázott nemzetéért tehet valamit, és az ilyen kézzelfoghatóvá válik, hogy a kezében tarthatta — azt hiszem, ez a legtöbb, amit egy író magának megálmodhat.

Köszönöm.

1974.